

Jacques J. Giele

STAKINGEN EN VAKBEWEGING 1878-1890

ISBN 978 90 79395 46 0

NUR-code 696 - Sociaal economische geschiedenis

Kelderuitgeverij, Utrecht 2020

pb, 224p. € 17,50

Inhoud

- *Inleiding: Over organisaties en netwerken, Marten Buschman*
- *'Socialisme en vakbeweging. De opkomst van socialistische vakorganisaties in Nederland (1878-1890) deel 1.*
- *De stakingen in de jaren tachtig.*
- *De stakingsgolf van 1889. Havenarbeiders: de staking van 1889 en haar gevolgen.*
- *Metaalarbeiders: de staking in Rotterdam (1889).*
- *'Willem Ansing en de oprichting van de Sociaal-Demokratische Vereeniging in 1878.'*
- *'Stam wilde Zeeuwen in binnenlanden van Brazilië'.*
- *'De veerkracht van de mens. Op weg naar 1993'.*

Bestellen door overmaken van € 21,50 (incl. porto)
op NL 89 ASNB 0781 1726 67 tnv Nog Pas Gisteren
ovv Stakingen en vakbeweging.

Vergeet niet uw adres te vermelden.

van het verschijnen

stakingen
en vakbeweging
1878-1890

JACQUES GIELE

KELDER

Ter gelegenheid van

In plaats van

een boekpresentatie

*Ter gelegenheid
van het verschijnen van*

Jacques J. Giele
Stakingen en vakbeweging 1878-1890

Artikelen van Jacques J. Giele 6

*In plaats van een
boekpresentatie*

Kelderuitgeverij
Utrecht
2020

Jacques J. Giele, 1974

Voorwoord van de uitgever

De presentatie van deel 6 van de verzamelde artikelen van Jacques J. Giele *Stakingen en vakbeweging 1878-1890* kan dit jaar niet doorgaan. Omdat nog onduidelijk is wanneer dat wel zou kunnen verschijnt nu deze brochure ter gelegenheid van het uitkomen van dit boek. Opgenomen zijn een inleiding van de redacteur Marten Buschman en de beide lezingen die bij de presentatie zouden zijn gehouden. Dat zijn ‘Enkele observaties over netwerken in de arbeidersbeweging’ van Meindert Fennema en ‘Formele én informele organisatievormen. Hoe pakt een onderzoeker dat aan?’ van Rosa Kösters. We wensen ieder veel leesplezier dat hier in de plaats van het toehoren bij een presentatie moet komen te staan, en we hopen dat veel lezers dit deel *Stakingen en vakbeweging 1878-1890* en wellicht een van de eerdere delen zullen bestellen.

Kelderuitgeverij is een kleine non-profit uitgeverij die in 1999 werd opgezet om moeilijk vindbare anarchistische en verwante teksten weer beschikbaar te maken. Inmiddels verschijnen naast heruitgaven ook nieuwe vertalingen en originele teksten. Nog tijdens het leven van Jacques Giele verschenen heruitgaven van *Arbeiderszelfbestuur in Spanje 1936-1936* en *De 1e Internationale in Nederland 1868-1876*. We bespraken destijds met hem dat we graag ook zijn artikelen wilden bundelen en uitgeven. Daarop kwam hij met een stapel bladen en tijdschriften waarin hij gepubliceerd had en met het manuscript van *Voor galg en rad*, een geromantiseerde geschiedenis van de West-Brabantse arbeidersnederzetting 't Heike.

Pas in 2015, drie jaar na het overlijden van Jacques Giele, kwam het, dankzij Marten Buschman die nog veel meer artikelen wist op te sporen, tot uitgave van de eerste bundel artikelen. In de jaren dat hij publiceerde is Jacques uiterst productief geweest. In allerlei

tijdschriften en bladen verschenen zijn altijd grondig gedocumenteerde artikelen. Zie de bibliografie die redacteur Marten Buschman in deel 1 van de verzamelde artikelen *Hoe zag Nederland er in 1850 uit?* heeft gepubliceerd.

Het bijzondere en vernieuwende in de studies van Jacques J. Giele is zijn aandacht voor de personen die de arbeidersbeweging vormden. Waar anderen vooral naar organisaties keken, beschreef hij hoe gewone mensen leefden, zich organiseerden en actief waren. Daarvoor verrichtte hij diepgravend archiefonderzoek en wist hij nieuwe bronnen aan te boren en zo haalde hij weinig bekende en verzwegen gebeurtenissen naar voren. Hij heeft in zijn werk als geen ander bijgedragen aan de structurele verandering en verdieping van de sociale geschiedschrijving in Nederland.

Jacques Giele en de huidige sociale geschiedschrijving

Marten Buschman

Het zesde deel van de verzamelde artikelen van Jacques Giele is gereed (Jacques J. Giele-6). Het is een bijzondere uitgave geworden. Niet alleen omdat Giele een bijzonder historicus was, maar ook omdat een groot deel van de bundel handelt over wat Giele noemde ‘de cruciale periode in de geschiedenis van de arbeidersbeweging’, namelijk van 1870 tot 1890. Hij schreef in 1978 daarover een artikel. Sindsdien is meer dan veertig jaar verstreken. Hoe verhoudt zich de aanpak van dit artikel tot de huidige sociale geschiedenis.

Ten eerste hebben we mede dankzij Johan Frieswijk drie extra artikelen gevonden in het archief van Ger Harmsen, hoogleraar in Groningen en mederedacteur van Jacques van het *Jaarboek Geschiedenis Arbeidersbeweging (1976-1980)*, over het zelfde onderwerp. Maar ook een plan voor een gehele analyse van het ontstaan van de arbeidersbeweging en organisaties. Het betreft een overzicht en analyse van deze cruciale periode tijdens de ontstaansfase van de arbeidersbeweging in zes hoofdstukken. Deze hoofdstukken hebben de volgende titels: ‘Algemeen overzicht van de vakbeweging tot aan de oprichting van de Sociaal Demokratiese Vereeniging (1878)’, ‘Sociaal Democratie en vakbeweging: theorie en praktijk (1878-1885)’, ‘Socialistische vakorganisaties tussen 1885 en 1890’, ‘De stakingen in de jaren tachtig en de houding van de SDB’, ‘De stakingsgolf van 1889 als toetssteen van socialistiese vakbewegingspolitiek ’en ‘Konklusie: Socialistiese of algemene vakorganisatie’. Er is maar een onderdeel van dit plan

tot een publicatie gekomen, nl. het artikel dat een centrale plaats inneemt in deze bundel: 'Socialisme en vakbeweging Deel één'. Van drie andere onderdelen zijn typoscripten bewaard gebleven. Die worden nu hier voor het eerst gepubliceerd. De samenhang van deze ongepubliceerde stukken met het wel gepubliceerde is dermate groot en het onderwerp is dermate van belang dat we alle drie zonder meer openbaar gemaakt hebben. De bewerking voor deze bundel bestond uit het volledig uitschrijven van de annotatie, die hoewel summier vrij eenvoudig te achterhalen was.

Ten tweede is tot heden geen aanvulling gekomen die het werk van Giele gedateerd maakt. De boeken die sindsdien verschenen baseren zich zelfs vaak op het artikel van Giele uit 1978. De publicatie van de drie conceptartikelen zijn dus echte inhoudelijke aanvullingen van zijn eigen artikel, maar ook die van de historiografie tot en met 2019 of tot 2020. De 'nieuwe' artikelen laten inderdaad zien dat 1870-1890 een cruciale periode is: opbouw van het moderne Nederland, de veranderingen van de productie en de plaats van de arbeid en de arbeiders daarin. Door de drie bijdragen extra krijgen we een beter inzicht in die veranderingen voor arbeiders en werklieden en voor de positie van de arbeid in het algemeen in Nederland na 1870. Gescheiden werelden waren dat, die tussen werklieden en arbeiders, maar ook tussen de gegoede burgerij en de arbeidende stand om maar te zwijgen van het lompenproletariaat waar de gegoede burgerij ook eerbare beroepen als polderjongens toe rekende. We zien hoe de acties van met name de leden van de socialistische beweging, de Sociaal Democratische Bond, rond 1890 met name die twee barrières aan het slechten zijn. Aan de ene kant richting de arbeiders en aan de andere kant richting de burgerij, wier radicale leden bij voorbeeld een comité ter bespreking (en niet ter oplossing!) van de sociale kwestie in 1870 oprichtten. Vele losse, haven- en fabrieksarbeiders vonden na 1885 hun weg naar de arbeidersbeweging.

Ten derde: de werkwijze van Giele. Met zijn indringende beschrijving van kleine en grote gebeurtenissen vanuit niet veel gebruikt

materiaal reconstrueerde hij de levens- en actiewereld van de contestant. Hij gebruikt daarmee technieken - die toen en nu - in de sociale wetenschappen gebruikelijk zijn, zoals die van een 'thick description', een naam, die wereldfaam verkreeg door de antropoloog Clifford Geertz in 1973. De context van acties en stakingen is een belangrijk onderdeel van de beschrijving en vooral de beleving van de actoren van hun omgeving. En dat zien we grotendeels terug bij Giele. Giele noemde Geertz niet in deze stukken noch in zijn artikel in *Wending* uit 1979 dat 'Geschiedenis en arbeidersbeweging' als titel had. Waarschijnlijk kende en gebruikte hij het werk van Geertz wel (hij kende het werk van Jojada Verrips en vrienden immers vrij goed), maar gebruikte het niet als zodanig.

Bij zo'n vette beschrijving valt ineens op dat het afzien van geweld een belangrijk onderdeel van toenadering tot de verschillende arbeidersgroepen is. Leden van de SDB benadrukten bij elke actie opnieuw dat het gebruiken van geweld averechts zou werken. Het afzien van gewelddadigheden was niet gebruikelijk bij negentiende-eeuwse rebellen, zoals we zien bij het Palingoproer van 1887 of de Parijse opstand in 1871 (De Commune). Socialisten traden bij het loslaten van geweld op de voorgrond. Dat is opmerkelijk en het duurde nog even voordat het gemeengoed onder socialisten werd. Willem Vliegen en Christiaan Cornelissen hadden kort na 1890 nog doorgeladen revolvers bij zich.

Sinds 1978 hebben de geschiedschrijvers zich verder ontwikkeld en is deze methode gemeengoed geworden. In 2001 promoveerde Dennis Bos op de wederwaardigheden van de Amsterdamse socialisten voor 1894, waarbij hij thick description noemde als zijn werkwijze. Waarbij hij overigens Giele's werk als een inspiratiebron noemde. Giele's analyse had duidelijk kenmerken van de oude socialistische, ideologische geschiedschrijving en van de nieuwe contextgerichte analyse. Giele was met deze artikelen zijn tijd ver vooruit.

Enkele observaties over netwerken in de arbeidersbeweging.

Meindert Fennema

Mijn grootvader, Gerrit Fennema, was rond 1895 betrokken bij de eerste landarbeidersstaking in Het Bildt. Als gevolg daarvan was hij op een zwarte lijst gezet en wilde geen boer in de omgeving hem nog in dienst nemen. Hij was daardoor gedwongen zich als slager te vestigen in zijn geboortedorp, Wijnaldum. In 1998 werd mijn grootmoeder, 18 jaar oud, gekozen tot de eerste secretaris van de socialistische jongelingenvereniging, 'Hoop der Toekomst' in Sint Jacobiparochie. Het ligt erg voor de hand te veronderstellen dat mijn grootouders elkaar via de vereniging 'Hoop der Toekomst' leerden kennen.

Dat zou ik mogelijk nooit geweten hebben als mijn collega, Johan Frieswijk, geen onderzoek gedaan had naar het ontstaan van de Friese arbeidersbeweging. Hij deed dat begin jaren '70 op het Documentatie Centrum Nieuwste Geschiedenis onder leiding van Jacques Giele.

Wat ik veel later - in 1981 - ontdekte, was dat de broer van mijn grootmoeder, Dirk Sanders, een 'Volkshuis' in Franeker had opgericht, dat hij met zijn vrouw Trijntje leidde.

Een andere leerling van Giele, Frans Becker, stootte in het archief van Frederik van Eeden eveneens op de naam van mijn grootvader. Dezelfde Gerrit Fennema had namelijk in 1903 in Wijnaldum een afdeling opgericht van de vereniging 'Gemeenschappelijk Grondbezit'. Nu begreep ik ook hoe mijn oudoom, Klaas Fennema, in de landbouwcoöperatie 'Walden' terecht gekomen was. Hij vertelde mij hoe hij, nog geen 20 jaar oud, samen met zijn vrouw Tedje vanuit

Klaas Fennema, 1879-1960

Friesland naar Blaricum was gereisd om timmerman te worden in de landbouwkolonie Walden, die door Frederik van Eeden was opgezet. Dat was toen een hele tocht. Eerst moesten ze met paard en wagen naar Harlingen en daar met de trein naar Leeuwarden, van Leeuwarden met de trein naar Stavoren en daar met de veerboot naar Enkhuizen. In Enkhuizen ging er een trein via Zaandam naar Amsterdam. In Amsterdam namen ze de trein naar Bussum.

Ik schreef erover in mijn roman *Het Slachthuis*:

‘Omke Klaas had het op Walden erg naar zijn zin gehad. Er waren ’s avonds vaak lezingen. Soms over spirituele onderwerpen, maar daar had hij niet zoveel mee op: dat ging over godsdienst, begreep ik. De politieke lezingen vond hij interessanter: die gingen vooral over het onrecht dat arbeiders werd aangedaan. Meneer van Eeden had een vereniging opgericht, die het land van de rijke boeren onder gemeenschappelijk beheer wilde brengen, net als in Walden. Soms waren er lezingen van Amerikaanse gasten die door meneer van Eeden uitgenodigd waren. Omke Klaas verstond daar niks van, maar hij was Engels gaan leren en daardoor kon hij na een tijdje die lezingen beter volgen. Toen had hij ook begrepen dat Walden eigenlijk naar een Amerikaans boek genoemd was. Dat boek heette *Walden* en ging over leven in de natuur.’

Omke Klaas zou nooit meer naar Friesland teruggaan. Hij werd aan- nemer in Hilversum en besloot in 1952, op 70 jarige leeftijd, naar Amerika te emigreren. Hij had al eerder willen gaan. Frederik van Eeden had namelijk in 1911 in de VS een nieuwe landbouwkolonie gesticht. Marianne Mooijweer schrijft daarover in *De Amerikaanse droom van Frederik van Eeden* (Amsterdam, 1996)

Omke Klaas vertelde mijn ouders dat hij – waarschijnlijk in 1911 of 1912 – de tickets in huis had voor de overtocht naar Amerika, maar dat hij die tickets weer teruggegeven had, omdat zijn vrouw niet naar Amerika wilde.

Het ligt voor de hand dat de uitnodiging om in de ‘Van Eeden Colony’ te komen werken destijds kwam van Sjoerd de Boer, kaatser uit Pingjum (niet ver van Wijnaldum). Deze Sjoerd de Boer was in Walden bedrijfsleider geworden en was in 1911 door Van Eeden naar North Carolina gehaald om ook daar een nieuwe landbouwkolonie op te zetten. Sjoerd de Boer zou in de ‘Van Eeden Colony’ veel geld verdienen schrijft Johan Lolkama op 1 augustus 2006 in de *Harlinger Courant*. De titel van het stuk: ‘Van anarchist tot kapitalist’. De Boer

vestigde zich nog voor de Eerste Wereldoorlog weer in Franeker en richtte daar een fabriek op in aardappelen- en groenteverwerking. ‘Spes Nostra’. Deze Sjoerd de Boer komt in het boek van Marianne Mooijmaker niet eens voor.

Mijn Omke klaas zou pas 40 jaar later naar Amerika emigreren. Hij deed dat nadat zijn vrouw, Tedje Visser, overleden was. In 1952 kon hij geen gebruik meer maken van het netwerk van utopisch socialisten. Dat bestond nauwelijks meer. Hij zou onderdak vinden bij de neef van zijn overleden vrouw, die al veel eerder naar Amerika vertrokken was en daar ook zijn naam veranderd had. Van Jan Visser had hij John Fisher gemaakt. Hij woonde vlak bij Boston, in Hingham, en daar zou mijn oom zijn laatste levensjaren doorbrengen. Nog steeds als timmerman: Hij stuurde foto’s van zichzelf in volle actie. Om de zoveel tijd kwam hij naar Nederland en nam dan voor ons een viewmaster mee en typisch Amerikaanse lekkernijen. In 1955 werd hij, op 75-jarige leeftijd, nog Amerikaans staatsburger. Hij werd een aanhanger van een voorganger van Bernie Sanders, de socialistische presidentskandidaat Henri Wallace. Op 80 jarige leeftijd overleed hij aan een hartaanval tijdens het timmeren aan een hek. Hij is begraven op de Hingham Cemetary. Op zijn grafsteen staat:

Klaas Fennema (1879-1960)

OMKE.

Tien jaar gelden bezocht ik Hingham. Het huis van John Fisher stond er nog. De huidige bewoners hebben ons het huis laten zien. Zij wisten dat John Fisher een voormalige bewoner was. Zij wisten niet dat de timmermanswerkplaats in het souterrain door mijn oom gemaakt was. Die ondergrondse werkplaats werd nog steeds gebruikt. Wat kunnen we nu leren uit deze korte familiegeschiedenis?

In de eerste plaats dit. Jacques Giele heeft in het boven water brengen van deze familiegeschiedenis een cruciale rol gespeeld. Het leven

van mijn socialistische grootvader en zijn jongere broer speelde zich af buiten de kaders van de traditionele arbeidersbeweging. Voor die ruimte 'buiten de perken' hadden de traditionele geschiedschrijvers nooit veel aandacht gehad.

In de tweede plaats wordt in het meeste onderzoek naar de socialistische en anarchistische beweging weinig aandacht besteed aan de arbeiders binnen die beweging. Dat heeft natuurlijk ook te maken met het feit dat de meeste boeken - ook dat van Mooijmaker - geschreven is op basis van - geschreven - archiefmateriaal. Wie schrijft die blijft. Gerrit en Klaas Fennema schreven niet.

In de derde plaats spelen de zwakke verbindingen in netwerken een belangrijke rol in de politieke levensloop van mijn familie. Marc Granovetter spreekt van 'weak ties' versus 'strong ties'. Sterke verbindingen worden door Granovetter gedefinieerd als verbindingen die naar binnen gericht zijn. Zwakke verbindingen daarentegen zijn naar buiten gericht. De netwerken van de meeste mensen met een lage opleiding bestaan grotendeels uit sterke verbindingen. De kans dat iemand uit een arbeidersmilieu een verbinding aangaat met twee verschillende mensen die onderling ook een band hebben is groot. Sterke bindingen leiden tot hechte netwerken, maar die netwerken zijn relatief geïsoleerd. In een Fries dorp in 1900 ligt het voor de hand te veronderstellen dat 90 procent van de bevolking vrijwel uitsluitend binnen de dorpsgemeenschap sociale relaties onderhoudt. De overige 10 procent bestond uit kaatsers - die wekelijks in een ander dorp spelen - en handelaren. Voorts de schoolmeester, de dominee en de dokter. Deze laatsten onderhouden, naast de sterke bindingen van het dorp ook zwakke verbindingen met de wereld buiten het dorp. Geen wonder dat de nieuwe sociale bewegingen in die tijd zich vooral verspreiden via de rode schoolmeesters en de rode dominees. Domela Nieuwenhuis, bijvoorbeeld, was van 1870 tot 1871 predikant in Harlingen. Op 4 kilometer van Wijnaldum en 20 kilometer van Sint Jacobiparochie. Mijn grootouders waren aanhangers

van Domela Nieuwenhuis. Zij waren ook geheelonthouders. Mijn broers en ik vonden bij het overlijden van mijn moeder nog een prentbriefkaart (zo heette dat toen) uit 1900 van mijn grootvader aan mijn grootmoeder, Trijntje Fennema-Sanders, die in Leeuwarden in het Diaconessenhuis lag voor een baarmoeder operatie. De prent was het beeld van Spinoza in Den Haag, waar hij een conferentie bijwoonde. Mijn grootvader beschikte dus tenminste vanaf de eeuwwisseling, maar zeer waarschijnlijk vanaf 1895 over 'weak ties' die hem in contact brachten met het netwerk van Frederik van Eeden. Zo werden mijn grootouders ook geheelonthouders. En zij gaven dat lidmaatschap door aan hun kinderen. Ik ben opgegroeid in een omgeving zonder alcohol. Mijn eerste politieke activiteit bestond uit het collecteren voor 'De drankbestrijding'.

Kenmerkend voor 'weak ties' is dat zij het bereik van iemands netwerk extreem snel verhogen. Onderzoek heeft uitgewezen dat een arbeider in de VS gemiddeld 600 mensen kent. Iemand uit hogere middenklasse kent gemiddeld 1500 mensen. Meer dan twee keer zoveel. Maar het aantal mensen die iemand uit de hogere middenklasse kan bereiken is veel en veel meer. Gaan wij er van uit dat iemand uit de arbeidersklasse bijna uitsluitend sterke verbindingen heeft dat zal het aantal mensen die deze arbeider op afstand twee heeft niet veel groter zijn dan de mensen die hij kent.

Mensen uit de hogere middenklasse hebben naast zo'n 500 sterke bindingen ook tenminste 1000 zwakke bindingen, die de verschillende op sterke bindingen gebaseerde clusters in een veel groter netwerk omspannen. Een van de kenmerken van zwakke bindingen is dat degenen met wie ego die binding heeft, zelf ook weer bindingen heeft die veelal niet overlappen met de bindingen van ego. Zodoende kan het aantal contacten van ego op afstand 2, dat wil zeggen het aantal mensen dat 'one handshake away' is van ego, oplopen tot 1000 maal 1000. Dat is het aantal bij de - extreme - veronderstelling dat de personen op afstand 2 van ego op hun beurt weer geen overlappende

relaties hebben. In werkelijkheid komt dat natuurlijk niet voor, maar het verklaart wel waarom in een goed georganiseerde nationale gemeenschap zoveel mensen kunnen zeggen dat zij iemand kennen die een Kamerlid of minister kent. Het verklaart ook waarom heel veel mensen uit de hogere middenklasse een omvangrijk internationaal netwerk hebben. Dit fenomeen staat bekend als ‘The Small World Problem.’

Mensen voor wie de wereld klein is zitten opgesloten in hun eigen gemeenschap. Mensen met veel weak ties hebben daarentegen een (soms onvoorstelbaar) groot bereik. In een wereld met veel weak ties kan bijna iedereen zijn medemens in twee of drie stappen bereiken. De internationale netwerken van mensen die actief waren in de arbeidersbeweging zijn veel groter dan vaak verondersteld wordt, doordat in die arbeidersbeweging ook mensen uit de (hogere) middenklasse actief waren. Dat is de reden waarom onderwijzers en predikanten zo’n grote rol speelden in de vroege arbeidersbeweging. Zij wisselden immers nogal eens van standplaats en hadden daarnaast ook nog een groot aantal ‘weak ties’. Dat is ook de reden dat Joden in de socialistische beweging vaak belangrijke posities innamen. Het internationale karakter van de joodse gemeenschap en - opnieuw - de grote hoeveelheid weak ties die dat met zich mee bracht, maakte de Joden tot de ideale brokers.

Formele én informele organisatievormen. Hoe pakt een onderzoeker dat aan?

Rosa Kösters

‘Natuurlijk kenden zij al lang een officieuze vorm van organisatie en een weinig gereguleerde vorm van onderlinge verstandhouding die hun acties met honderden, soms duizenden stakers tegelijk, mogelijk maakten. Het is zeker van belang om die ‘informele’ organisatievormen onder losse ongeschoolde arbeiders in het oog te houden.’

Jacques Giele schreef in 1978 deze woorden over de veenarbeiders in Friesland. Ook Marten Buschman haalt in de inleiding van het nieuw verschenen en alweer zesde deel in de reeks Verzamelde artikelen van Jacques J. Giele dit citaat aan. Informele organisatievormen, zoals spontane stakingen, zijn een belangrijk thema in de teksten samengebracht in deze bundel. Het ging Giele daarbij niet om wilde stakingen an sich, maar om de relatie tussen spontane organisaties en de formeel georganiseerde arbeiders in partijen en bonden. De vraag naar de verhouding tussen formele en informele organisatievormen staat vandaag de dag opnieuw sterk onder de aandacht in internationaal sociologisch en historisch onderzoek naar de wereld van werk; dat maakt de artikelen van Giele bijzonder actueel.

Het stellen van deze vraag helpt namelijk de geschiedenis van georganiseerde arbeiders door de tijd heen te begrijpen. Geschiedschrijving welke de dynamiek van de constant veranderende verhoudingen bestudeert, levert nieuwe inzichten op. Hoewel we in de afgelopen decennia in Nederland minder gewelddadige spontane acties zien

dan in die tweede helft van de negentiende eeuw die Giele zo interesseerde, blijft de relatie tussen formele en informele organisatievormen onverminderd relevant. Deze relatie heeft zich immers niet lineair ontwikkeld. Bovendien bestaan er verschillen tussen landen en regio's, die we dankzij onderzoek dat momenteel op allerlei plekken in de wereld plaatsvindt steeds beter kunnen vergelijken. Maar hoe werkt dat eigenlijk? Hoe komen we tot een antwoord op de vraag naar de verhouding tussen formele en informele organisatievormen? Hoe vond Giele deze in de jaren zeventig en hoe doet een onderzoeker anno 2020 dat? En hoe verschilt onderzoek dat zich richt op georganiseerde werknemers een eeuw later? Daarvoor zijn een aantal stappen nodig.

Ten eerste moeten we begrijpen hoe de formele organisaties van arbeiders zich ontwikkelden. Giele richtte zich daarbij op de periode voor 1890 en dan met name op de ontstaansfase van de sociaaldemocratie en vakbeweging in de jaren tachtig van de negentiende eeuw. Omstreeks het midden van de negentiende eeuw waren in Nederland de eerste organisaties van werklieden ontstaan: van typografen tot timmerlieden en van smeden tot sigaren- en meubelmakers. Hun sociaal-culturele verenigingen hadden het doel vaktrots te stimuleren en het vak en haar vaklieden te beschermen tegen mechanisering en concurrentie van goedkope arbeidskrachten. Giele stelt dat deze werklieden na 1880 verproletariseerden door het ontstaan van timmer- en broodfabrieken en technologische vernieuwingen in het drukkersvak. Maken we een sprong honderd jaar vooruit dan komen we bij de jaren tachtig van de twintigste eeuw, een periode waar mijn onderzoek over gaat. De vakbonden organiseerden inmiddels grote groepen werkenden met hele uiteenlopende beroepen, ze werkten steeds vaker samen in grote vakcentrales en overlegden op het hoogste niveau, zowel met politici als werkgevers. In 1981 bijvoorbeeld fuseerden twee grote en goed georganiseerde bonden, de Industriebond NVV (Nederlands Verbond van Vakverenigingen) en

Staking bij Koninklijke Hoogovens uit protest tegen het vastlopen van het CAO-overleg, 7 februari 1989, Nationaal Archief.

de Industriebond NKV (Nederlands Katholiek Vakverbond), tot de Industriebond FNV (Federatie Nederlandse Vakbeweging). Zo kwamen de industriearbeiders vanuit de metaal tot de papierindustrie en vanuit de sociaaldemocratische zuil (het NVV) en de katholieke zuil (het NKV) samen in één organisatie. De acties die de nieuwe Industriebond FNV tussen 1982 en 1985 onder eigen vlag bij de bekende Nederlandse bedrijven Hoogovens en Philips organiseerden, richtten zich niet zozeer op de werknemers in deze bedrijven. Het vakbondsbeleid en de acties trachten namelijk de arbeidsomstandigheden van een grote groep werkenden te verbeteren door druk uit te oefenen op de landelijke politiek. Ondertussen liep het ledental van de FNV terug.

De volgende stap zijn de spontane acties. Hoe ontwikkelden die zich in deze perioden? Giele schreef over de ongeschoolde haven- en

veenarbeiders, land- en industriearbeiders en grote delen van het lompenproletariaat met hun spontane, op onderlinge solidariteit gebaseerde acties. Hij toont hoe deze groep na 1880 werd geconfronteerd met schaalvergroting en beginnende mechanisering. Zijn verwijzing naar de werklozenacties in het jaar 1885 laat bovendien zien dat het nimmer vanzelfsprekend is welke acties de onderzoeker kiest om te analyseren. Want zijn werklozen die actievoeren wel of geen stakende arbeiders? Scharen we hun acties wel of niet onder acties in 'de wereld van werk'? Bij Hoogovens en Philips valt op dat begin jaren tachtig van de twintigste eeuw vooral werknemers uit de productieafdelingen op eigen initiatief de barricade opklommen. Bij Hoogovens waren daarbij tussen 1982 en 1985 drie wilde acties ten opzichte van vier tussen 1978-1981 en acht tussen 1973-1977. Werknemers van de Machinefabriek bij Philips organiseerden tussen 1982 en 1985 de enige spontane actie binnen Philips Nederland. In de perioden 1978 tot 1981 en tussen 1973 en 1977 had het personeel van het elektronica-concern tweemaal spontaan actiegevoerd.

In de derde stap komen vervolgens de eerste en tweede samen: we zijn aanbeland bij de verhouding tussen formele en informele organisatievormen. Giele laat zien hoe in de jaren tachtig van de negentiende eeuw de werklieden met hun vakorganisaties en de ongeschoolde arbeiders en het lompenproletariaat met hun spontane stakingen naar elkaar toe groeiden door die verproletarisering en de confrontatie met schaalvergroting en mechanisering. De Sociaal Democratische Bond (SDB) als formele organisatie blijkt bovendien die samenwerking te hebben bevorderd. In het tweede deel van de nieuwe Giele bundel is te lezen hoe de SDB van een negatief oordeel over stakingen anno 1882, vier jaar later voor het eerst de leiding probeerde over te nemen van een spontane staking. Angst voor onberaden, spontane stakingen zonder enige vorm van organisatie had plaatsgemaakt voor een nieuwe visie: de staking als agitatie- en propagandamiddel. Honderd jaar later voltrok zich in de industrie ook een duidelijke verandering

ten opzichte van het voorafgaande decennium. Waar werknemers in de productieafdelingen bij Hoogovens en Philips relatief veel actievoerden voerden, werden dat zowel minder door bonden geplande acties als minder gezamenlijke spontane acties. Het ledental en de motivatie onder vakbondsleden van de Industriebond FNV nam ondertussen af, onder andere omdat werknemers niet altijd de steun van vakbonden kregen bij wilde acties, die vaak gericht waren op andere thema's dan de vakbondsacties. Grote landelijke politieke acties en sociale akkoorden op nationaal niveau kregen vanuit de bonden veel aandacht, maar stonden in de praktijk soms ver van de werknemers op de vloer. Waar de vakorganisaties en arbeiders in de jaren tachtig van de negentiende eeuw nader tot elkaar kwamen, groeide in de jaren tachtig van de twintigste eeuw juist de kloof tussen vakbond en werkvloer.

Voor het maken van de drie stappen, is gedegen en gevarieerd bronnenonderzoek essentieel. Ook Giele was overtuigd van het belang grondig brononderzoek. Zoals Buschman in inleiding van de bundel beschrijft, bezocht hij daarvoor het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. In hetzelfde instituut spit vandaag de dag alweer een nieuwe generatie onderzoekers door de archieven – hetzij niet langer op de Herengracht maar aan de Cruquiusweg. Een spanningsveld dat daarbij blijft terugkeren is dat formele organisaties veelal goede documentatie nalaten, maar informele organisaties weinig tot geen. Voor zijn zoektocht naar spontane stakingen maakte Giele daarom intensief gebruik van de socialistische krant *Recht voor Allen*, de verslagen van de Staatscommissie van 1890 en de archieven van verschillende overheden. Ik zocht voor het onderzoek naar Hoogovens en Philips naar actiemateriaal in de archieven van de Industriebonden van het NVV, NKV en FNV en had veel aan de stakingsdatabase van Sjaak van der Velden. En net als Giele en Van der Velden dook ik in de dagbladen en kranten. Wanneer onderzocht met een adequate methode kunnen deze bronnen namelijk wel

degelijk, al is het maar fragmentarisch, inzicht geven in het denken en handelen van informeel georganiseerde werknemers. Zo ontleedt en ontdekt de onderzoeker - vandaag de dag of vijftig jaar terug - stapsgewijs en via brononderzoek de verhoudingen tussen informele en formele organisatievormen. En voor alle generaties onderzoekers die nog komen gaan, blijft het een mooie uitdaging om nieuwe strategieën te ontwikkelen voor hoe we op basis van bronnen van formele organisatievormen ook de informele kunnen traceren.

Over de sprekers

ROSA KÖSTERS (1993) is verbonden aan het IISG, waar zij momenteel werkt aan een proefschrift over de gevolgen en de reacties van werkenden en vakbonden in Nederland op de veranderende arbeidsverhoudingen in de periode 1970-2010. Voor haar masterscriptie over de transformatie van werkvloerverhoudingen bij Philips en Hoogovens in de jaren zeventig en tachtig won Rosa de Scriptieprijs van de Vakbeweging 2018.

MEINDERT FENNEMA promoveerde op het proefschrift *International Networks of Banks and Industry* (1982). Hij heeft vele wetenschappelijke publicaties op zijn naam staan op het gebied van anti-immigratiepartijen, netwerken van etnische organisaties en van economische elites. Met John Rhijnsburger schreef hij een biografie van Hans Hirschfeld (2007). In 2010 verscheen zijn biografie van Geert Wilders.

Bij Kelderuitgeverij verschenen in deze serie Verzamelde artikelen van Jacques J. Giele de volgende uitgaven:

HOE ZAG NEDERLAND ER IN 1850 UIT?

De bijdrage van Jacques J. Giele aan de sociale geschiedenis van de negentiende eeuw. Artikelen van Jacques J. Giele 1

Inleiding en Bibliografie, Marten Buschman.

Biografische notities, Margriet Giele

Bestudering van de sociale gelaagdheid van Nederland in de 19e eeuw op basis van een breed en diepgaand bronnenonderzoek geeft inzicht in de klassenstructuur en de ontwikkelingen in die periode.

ISBN /EAN 978 90 79395 25 5; 144p. €17,50

ARBEIDERSZELFBESTUUR IN SPANJE.

Een verslag van de collectivisatie van de Catalaanse economie tijdens de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939.

Inleiding Hanneke Willemse. Artikelen van Jacques J. Giele 2

Verslag van de collectivisatie van de Catalaanse economie tijdens de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939.

ISBN 978 90 m807734 3 1; 270p. € 22,00

DE EERSTE INTERNATIONALE IN NEDERLAND.

Een onderzoek naar het ontstaan van de Nederlandse arbeidersbeweging van 1868-1876. Verantwoording Jacques J. Giele en een nieuwe inleiding Bert Altena.

Artikelen van Jacques J. Giele 3

De vroege geschiedenis van de arbeidersbeweging komt in dit boek tot leven. Nog steeds een van de beste boeken over deze tijd.

ISBN/EAN 978 90 79395 01 9; 278p. € 22,00

ROND DE EERSTE INTERNATIONALE.

Inleiding Johan Frieswijk. Artikelen van Jacques J. Giele 4
Giele schetst een betrouwbaar beeld van de Nederlandse arbeidersgeschiedenis van 1848 tot 1876 en legt verbanden tussen historische gebeurtenissen en de langjarige ontwikkelingen. Centraal staan de agitatie en de hongeroproeren voor 1848, de oprichting van de eerste vakbond, de 'Algemeene Nederlandsche Typografen Bond', en de stichting van de Eerste Internationale.
ISBN/EAN 978 90 79395 29 3; 242p. €17,50

ARBEIDERSBESTAAN.

Inleiding Johan Frieswijk. Artikelen van Jacques J. Giele 5
Giele beschrijft, als eerste historicus, op grond van gedegen onderzoek, de leefwereld van arbeiders en werklieden. Hoe werkten, leefden en dachten de leden van de onderklasse.
ISBN/EAN 978 90 79395 40 8; 206p. €17,50

Verkrijgbaar bij uw boekhandel of bestellen via www.kelderuitgeverij.nl
Voor de overige uitgaven van Kelderuitgeverij zie www.kelderuitgeverij.nl

COLOFON:

Kelderuitgeverij, Utrecht, 2020

ISBN/EAN 978 90 79395 48 4

NUR-code 696 - Sociaal economische geschiedenis

© Kelderuitgeverij

Voor de afzonderlijke artikelen de auteurs

© Meindert Fennema

© Rosa Kösters

Opmaak Marc Berger, Gransee